

Cəfər Cabbarlı kinodramaturgiyada böyük yaradıcılıq enerjisi ilə çalışdı. Hələ 1926-cı ildə o, özünün eyniadlı pyesi əsasında «1905-ci ildə» ssenarisini yazmağa başlamışdı. Fikrimizcə, həmin vaxt A.Bəynəzərov ədibin planından xəbər tutmuş, onun idyeasını, yumşaq desək, oğurlamış, P.Folyanla «Vulkan üzərində ev» adlı ssenari quraşdırmış, havadarlarının dəstəyi ilə filmi çəkib qurtarmağa nail olmuşdu. A.Bəynəzərov sonralar C.Cabbarlının kinematoqrafik qabiliyyətini belə etiraf edəcəkdİ: «C.Cabbarlının kino sənəti sahəsində az müddət çalışmasına baxmayaraq, bir sıra kinematoqrafik hökmlər vermək qabiliyyəti məni doğrudan da heyran edirdi». Ədibin əlyazmalarından görünür ki, o, artıq 1926-cı ildə «1905-ci ildə» ssenarisini tamamlayıbmış. O, həyat yoldaşı Sonaya məktublarının birində yazırdı: «İndi gərək rejissor ssenarisinə başlayam. Ayın 1-dən (çox güman ki, 1927-ci ilin ilk aylarından biri nəzərdə tutulur) kinoda qulluqdayam». Güman ki, C.Cabbarlı həm də filmin quruluşçu-rejissoru olmalı imiş, onun rejissor ssenarisi yazmaq niyyəti bunu təsdiq edir. «C.Cabbarlı əvvəlcə qeydlər aparmış və bəzi epizodları qaralama şəklində qələmə almışdır... Qeydlər və epizodların, qaralamalarının özü kinorejissor üçün zəngin kinematoqrafik material olmaqla bərabər, ekran üçün səciyyəvi olan ədəbi parçalardır». Bu parçalarda dramaturq kinonun səssiz dövründə səciyyəvi olan hərəkətə və detallara xüsusi diqqət yetirmiş, konkretliyə, rejissor işinə kömək edən ifadə vasitələrinə, qurulacaq mizan və planlara ustalıqla çıxış qoymuşdu. Tədqiqatçı N.Sadiqovun qeyd etdiyi kimi, «C.Cabbarlı ssenarini sadə və aydın dildə, yüksək bədii ümumiləşdirmələri, tipik hadisələri, qısa və kəskin ifadə edən fərdi üslubda, bir sözlə, ustalıqla yazmışdır».

(Əvvəli ötən sayımızda)

Yazdığı pyesləri ekranda görmək istəyən C.Cabbarlı «sənət dostu» A.Bəynəzərovun «sayəsində» ilk fürsəti əldən verəndən sonra öz pyesinin motivləri əsasında «Sevil» ədəbi ssenarisini yazmağa başladı. «Hacı Qara» filminin ssenarisi üzərində işləyəndə artıq «Sevil»in tamamlama işlərini başa vururdu. Bakıda çəkdiyi ilk filminin «uğurundan» sonra respublika rəhbərliyinin daha da qılığna girmiş A.Bəynəzərov ustalıqla ssenarinin yazılma prosesinə qoşulmuş, hətta bu işə G.Braginskini də cəlb etmiş, nəticədə «1918-1920-ci illər Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövründə hakim olan mənaviyyatsızlıq, meşşanlıq və qadın hüquqsuzluğunun sovet hakimiyyəti qurulması ilə sona çatmasından» bəhs edən ssenarinin yaranmasına nail olmuşdu. «Azərbaycan qadının ümumiləşdirilmiş obrazı olan Sevil» Müsavat hakimiyyəti dövründə tutqun evin bir küncündə mənasız ömür sürür, bank müdiri olan ərİ Balaş isə «dövrün ziyalılarının əxlaqi naqisliyini öz simasında toplamaqla, eys-ışrət içində vaxt keçirir, meşşan mühitinin tipik nümayəndəsi, kübar, Paris manikürçü kurslarından gəlmiş Dilbəre uyur və nəticədə həyatın dibinə yuvarlanır». A.Bəynəzərovun məsləhətilə filmdə «Müsavat dövrünün mənaviyyatsızlığı, riyakarlığı, qadın hüquqsuzluğu» ekranda daha qabarıq görünməli idi. Müstəqillik illərinin şahidi və mübarizənin iştirakçısı olan C.Cabbarlı, şübhəsiz ki, dövrün mənavi mühitini çox gözəl bilirdi. Amma siyasi-ideoloji rəhbərliyin və A.Bəynəzərovun qarşısıalınmaz təzyiqləri onu güzəştə getmək məcburiyyətində qoydu.

C.Cabbarlı filmi heç olmasa, kinematoqrafik cəhətdən xilas etmək üçün bütün proseslərdə – rejissor ssenarisinin yazılmasında, aktyor seçimində, epizodların çəkilməsində, montajda – iştirak edirdi. Bunu A.Bəynəzərov özü də təsdiqləyirdi: «...Cəfər sonrakı işlərdən də özünü geri qoymazdı. O, demək olar ki, bütün çəkilişlərə gələr və rolları ifa edənlərə epizodun mahiyyətini tez-tez başa salardı».

Onun filmdəki baş obraza tapdığı İzzət Oruczadə xatırlayırdı ki, «...Sevilin qarşabı başından atma epizodu bir neçə dəfə təkrarən çəkildi, amma bu səhnə yenə də Cəfərin xoşuna gəlmədi. O, hər dəfə əllərini bir-birinə vurub deyirdi: yox, İzzət, olmadı. Qarşabı başından atmağın çox süni çıxır. Əsərin əsas kulminasiya nöqtəsi də elə buradadır. Sən qarşabı başından elə atmalısən ki, bu səhnə tamaşaçıda cəhəlatin və mövhumatın qara pərdəsi olan qarşaba nifrət və qəzəb hissi oyatsın».

1929-cu ilin iyun ayında ekranlara buraxılan, «Forum», «Qızıl Şərq» və «Edison» kino-teatrlarında nümayiş etdirilsə də,

C.Cabbarlının söylərinə baxmayaraq, öz «dövrünə cavab verən», «Şərq qadınının hüquqsuzluğunu və onların inqilab nəticəsində azadlığa çıxmasını» təbliğ edən bu ekran əsəri rejissor işi cəhətdən diqqəti çəkmirdi. Əvvəlcə qeyd etdiyimiz kimi, film başdan-ayağa səthi simvollarla, əsaslandırılmamış epizodlarla yüklənmişdi, bu səbəbdən də tamaşaçılar tərəfindən çətin başa düşülürdü. Amma «Sevil» filmi göstərdi ki, C.Cabbarlı kinonun spesifik xüsusiyyətlərini çox gözəl bilir, daha mükəmməl ekran əsərlərinin ortaya çıxarılmasında öz yaradıcılıq imkanlarından geniş istifadə etmək iqtidarındadır. O, ekranın «bütün sənətkarlıq məsələlərini, tələb və qanunlarını öyrənməyə can atırdı.

Bununla belə film ekranlara buraxıldıqdan sonra tamaşaçılar tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdı. Mətbuatda filmin uğurlu olması haqqında rəylər çap olunurdu: «Film öz tamaşaçısını tapdı. Azərbaycan ictimaiyyəti bu lentdən sonra çox vacib suallara cavab tapa bildi. Çünki burada hər şey – Azərbaycan qadınının zəngin aləmi, onun uzun müddətdən bəri lənətlədiyi köhnə qanun-qaydalar dəqiq, başa düşülən bir şəkildə nümayiş etdirilmişdir. «Sevil» filmi göstərilən salonlarda tamaşaçıların hiss-həyəcanları bitib-tükənməz, ölçüyəgəlməz idi».

1928-1931-ci illər «C.Cabbarlı yaradıcılığının ən məhsuldar, ideya bədii cəhətdən ən müvəffəqiyyətli illəri» sayılsa da, dramaturqun əsərlərində sovet ideologiyasının zorən təsvirini görməmək mümkün deyil.

Siyasi-ideoloji təzyiqlər nəticəsində öz yaradıcılıq prinsiplərinə zidd ideyaları sənətə gətirməyə məcbur olan ədib bunu başa düşür, həmin səbəbdən klassik ədəbiyyata müraciət edirdi. Onun həyata keçməmiş arzularından biri də böyük ədibimiz C.Məmmədquluzadənin «Ölülər» komediyasının ekranlaşdırılması ilə bağlı idi. C.Cabbarlı həmin arzusunu gerçəkləşdirmək üçün əvvəlcə ssenarinin librettosunu yazmışdı. Onu da qeyd edək ki, bu məşhur səhnə əsərinin əsasında ayrı-ayrı dövrlərdə ayrı-ayrı sənətkarlar film yaratmaq istəmiş, hətta hazırlıq işləri də görmüşdülər. 20-ci illərin birinci yarısında M.S.Kirmanşahlı, 30-cu illərin ikinci yarısında isə S.Mərdanov C.Cabbarlının librettosunu ekranlaşdırmağa cəhd etmişlər. Lakin bu ideya yalnız 90-cı illərdə rejissor T.Tağızadə tərəfindən həyata keçirilmişdi.

C.Cabbarlı librettoda komediyanın ümumi ruhundan doğan ideyanı tuta bilmiş, dinin bir parafırılacaqqların əlində oynunağa çevrilməsini ön plana çəkmişdi. Onun başlıca tənqid hədəfi Quranı anlamayan, müqəddəs kitabdən öz çirkin məqsədlərini həyata keçirmək üçün istifadə etməyə can atan «dindarlar»dır. «Quran, doğulan zaman Quran, mədrəsədə Quran, məsciddə Quran, toyda Quran, yadda Quran, qəbirdə Quran; cəmiyyət Quranla yaranır, Quranla yaşayır, bir kəlmə də başa düşmədən ölib gedir». Librettonu tədqiq edən kinoşünas N.Sadixov bunu «Quranın kinayəli şərhli və o zamankı illərdə kino sənəti üçün bədii kəşf» kimi mənalandırırsa da, C.Cabbarlı məhz cəmiyyətin islamı «bir kəlmə də başa düşməməsindən» söhbət açır. Onun fikrincə, mövhumatçılığın başlıca səbəbi də bundadır.

C.Cabbarlı librettonun süjet xəttini «Ölülər»in dramaturjiyası ilə ustalıqla uyğunlaşdırmış, əsərdəki əksər epizodları və obrazları saxlamışdır. Bununla belə, o, librettonun finalında zamanın ruhundan doğan dəyişiklik aparmağa məcbur olmuşdu: «İranla sərhəd əvvəlki kimi qalır. Lakin orada qızıl əsgərlər dayanmışdır. Mollalar, seyidlər, rövşənxanlar yaxınlaşırlar. Ancaq onlara Sovet İttifaqında yer yoxdur». Aydındır ki, «həmin sonluq adı bir plakat təsiri bağışlayır. Əgər əsər çəkilsəydi, mövzunun öz daxilindən doğan təbii bir sonluğun tapılacağına şübhə etmirik... Librettordan göründüyü kimi, əsərə verilən başlanğıc nə qədər təbii və orijinaldırsa, sonluq bir o qədər süni və səthidir».

Librettonu üzə çıxaran və tədqiq edən kinoşünas N.Sadixovun bu qənaətinə şəriklik ki, C.Cabbarlı ədəbi ssenari yazmağa ehtiyac duymayıb, çünki libretto tələb olunan həcmdən daha geniş, həm də çox qüvvətli yazılıb. «...Ölülər»in mündəricəsini əhatə edən bu libretto da C.Məmmədquluzadəyə xas olan üslub və ifadə tərzini saxlamağa çalışan C.Cabbarlı dramatik vəziyyətləri, kino sənəti nöqtəyi-nəzərindən aydınlaşdırmış münasibətləri lakonik şəkildə işləyib. Dialoglar çox yığcam, təbii və aydındır; obrazların fərdi xüsusiyyətlərini açmağa, eyni zamanda onları tipikləşdirməyə kömək edir».

(Davamı gələn sayımızda)

N.ƏBDÜLRƏHMANLI

Cəfər Cabbarlı və ekran sənəti